

чале XIII в.; окончательно здесь жизнь прекратилась вследствие грандиозного пожара, охватившего весь город. Свообразие XX квартала состояло в том, что он представлял собой пустырь, на котором располагались три жилых дома. Зажиточный владелец усадьбы III, используя выгоду положения дома на оживленном перекрестке, устроил в нем помещения для лавки. Судя по наличию в доме литургической утвари, его хозяин мог быть священнослужителем. Находки на полу в слое горения монет времени Латинской империи и никейских императоров позволяют датировать пожар, погубивший как этот дом, так и все постройки северного района, 20—70-ми гг. XIII в. Среди найденных в доме III образцов бронзового литья особый интерес представляют энколпион с изображением св. Фотия, свидетельствующий о связях Херсонеса с Никомидией, и две мощехранильницы, одна из которых уникальна. В декоре многих глиняных сосудов из домов XX квартала, как импортных, так и местных, в том числе оригинального водолея, заметно сильное воздействие восточных художественных традиций.

V. N. Zalesskaya, Yu. P. Kalashnik

BLOCK XX OF HERSONES CITY IN THE XIII CENTURY (ACCORDING TO THE ARCHAEOLOGIC EVIDENCE)

Following the disaster that overtook Hersones in the later X century or on the turn of the X and XI centuries the construction of the examined section of the northern district was probably resumed in the early XIII century. Life finally came to an end there as a result of a vast fire that enveloped the whole city. The peculiarity of block XX was the waste-land with three apartment houses situated on it. A well-do-to owner of the house III opened a store there, taking advantage of the house's location at the busy cross-roads. Judging by the church-plates discovered in the house the owner could be a clergyman. Some coins of the Latin empire and Nicaean emperors times were found on the floor, in the burning layer, enabling to date the fire that destroyed not only that house but all the buildings of the northern district back to the 20^{ies}—70^{ies} of the XIII century. Among the bronze castings found in the house III, enkolpion (a variety of a cross) with St. Fotiy's picture on it testifying to Hersones's ties with Nicomidia, as well as two cases for keeping holy relics, one of which was a unique one, were of special interest. The decoration of the pottery articles from the block XX houses, both imported and local, the original Acquarius picture including, is recognized to be greatly influenced by the eastern artistic traditions.

Одержано 19.01.90

Ювелірна майстерня ранньосередньовічних слов'ян

І. С. Винокур, В. П. Мегей

Стаття є попередньою науковою публікацією матеріалів виробничого ювелірного комплексу, що був відкритий 1990 р. на селищі середини і третьої чверті I тисячоліття н. е. поблизу с. Бернашівка Могилів-Подільського району Вінницької області, на Середньому Дністрі.

Про ювелірні вироби, якими користувалося населення Південно-Східної Європи V – VIII ст. н. е., свідчать знахідки з ряду археологічних пам'яток. Зокрема, значна кількість ювелірних виробів пов'язана з речовими скарбами (Мартинівський, Малоржавецький, Хацьківський, Вільховчицький, Судженський та ін.)¹. Прикраси типу пальчастих, зоо- і антропоморфних фібул

© І. С. ВИНОКУР, В. П. МЕГЕЙ, 1992

пов'язані з Середнім Подніпров'ям² та іншими суміжними землями Правобережжя України і Молдови³. Представлені вони і на території Криму⁴, а також в Румунії та Угорщині⁵.

На деяких східнослов'янських пам'ятках VI – VII ст. н. е. виявлені і окремі (переважно фрагментарні) зразки кам'яних ювелірних ливарних формочок. Це, наприклад, Зимнівське городище на Західній Волині, де виявлено кілька таких форм⁶, поселення острова Микитовського — с. Скибинці і с. Семенки на Південному Бузі⁷ та ін. Представлені на Волині і Південному Бузі зразки вказаних ювелірних форм не давали, однак, можливості відтворити ці набори ювелірних прикрас, які широко відомі у східнослов'янському і центральноевропейському світі. Це особливо стосується проблеми місцевого виготовлення пальчастих фібул та інших ювелірних виробів (різноманітні підвіски, накладки для пояса і т. п.).

У літньому сезоні 1990 р. археологічна експедиція Кам'янець-Подільського педагогічного інституту, продовжуючи стаціонарні розкопки селища Бернашівка Могилів-Подільського району Вінницької області, на Середньому Дністрі, відкрила залишки ювелірної майстерні середини I тис. н. е. з цілим набором кам'яних ливарних форм, в тому числі — і для виготовлення пальчастих фібул.

За п'ять археологічних сезонів з 1977 по 1990 рр. на площі 5 тис. м² відкрито 42 житлових і господарських об'єкти, досліджено кілька поховань черняхівської культури. Характерно, що на селищі представлені і зафіксовані під час розкопок перехідні комплекси від пам'яток черняхівської культури до старожитностей ранньосередньовічних слов'ян V – VIII ст. н. е.⁸, що засвідчує безперервний генетичний розвиток давнього східнослов'янського населення Поділля протягом всього I тис. н. е.

Під час розкопок 1990 р. у житлі №36 було відкрито унікальний комплекс ювелірного виробництва середини I тис. н. е. Ця стаття є попередньою науковою публікацією пам'ятки, оскільки попереду копітка робота по її монографічному вивченню.

Житло № 36 — напівземлянка 3,5 x 2,9 м. Вона була заглиблена на 0,55 – 0,60 м від давньої денної поверхні. Споруда зруйнована під час пожежі, про що незаперечно свідчать обгорілі дубові стовпи (діаметр 0,18 – 0,20 м) й окремі колоди — деталі стовпової конструкції стін житла, а також обпалена глиняна обмазка від стін приміщення. Споруда, судячи за розміщенням стовпів, мала, очевидно, двоскатну покрівлю (рис. 1). У північному кутку напівземлянки (житло орієнтовано своїми кутами за сторонами світу) було розчищено піч-кам'янку. Її розміри 1,3 x 1,2 м (рис. 2, 3).

На долівці приміщення напівземлянки під час розчистки були виявлені кам'яні ливарні форми майстра-ювеліра. Понад 40 ливарних формочок знайдено під розвалом глиняної обмазки південно-східної стіни; понад 20 — було відкрито поблизу печі-кам'янки. Розташування формочок під розвалом стіни свідчить про те, що вони могли лежати складеними на полиці, а під час пожежі, коли стіна обвалилася, — опинилися під її руїнами (рис. 4). Ливарні формочки, виявлені поблизу печі, лежали складеними у купу разом з керамічним тигельком-лячкою (довжина виробу з втулкою для дерев'яного держака — 9,6 см; довжина самого тигля-лячки — 9 см; ширина — 5 см) (рис. 5; рис. 8, 3). Коли тигельок-лячку зняли під час розчистки, під керамічним виробом виявилась форма для пальчастої фібули (рис. 6; рис. 7, 1, 2).

Загалом у приміщенні напівземлянки №36 було знайдено 68 цілих і окремих фрагментованих ливарних формочок ювеліра, виготовлених з місцевих дієстрианських порід (вапняк і мергель). При камеральній обробці здобутих матеріалів з'ясувалося, що окремі фрагменти складаються у цілі форми. Таким чином, маємо тепер 64 ливарні кам'яні формочки ювеліра і керамічний тигельок-лячку. Наявність поряд з формами керамічної лячки свідчить про те, що метал плавили безпосередньо у печі-кам'яниці і тут же у приміщенні розливали у форми.

За розмірами форми можна поділити на три групи: великі — 7 x 10,5 x 2,5 см; середні — 5,7 x 7 x 2 см; маленькі — 3,5 x 5,4 x 2 см. У виробничому

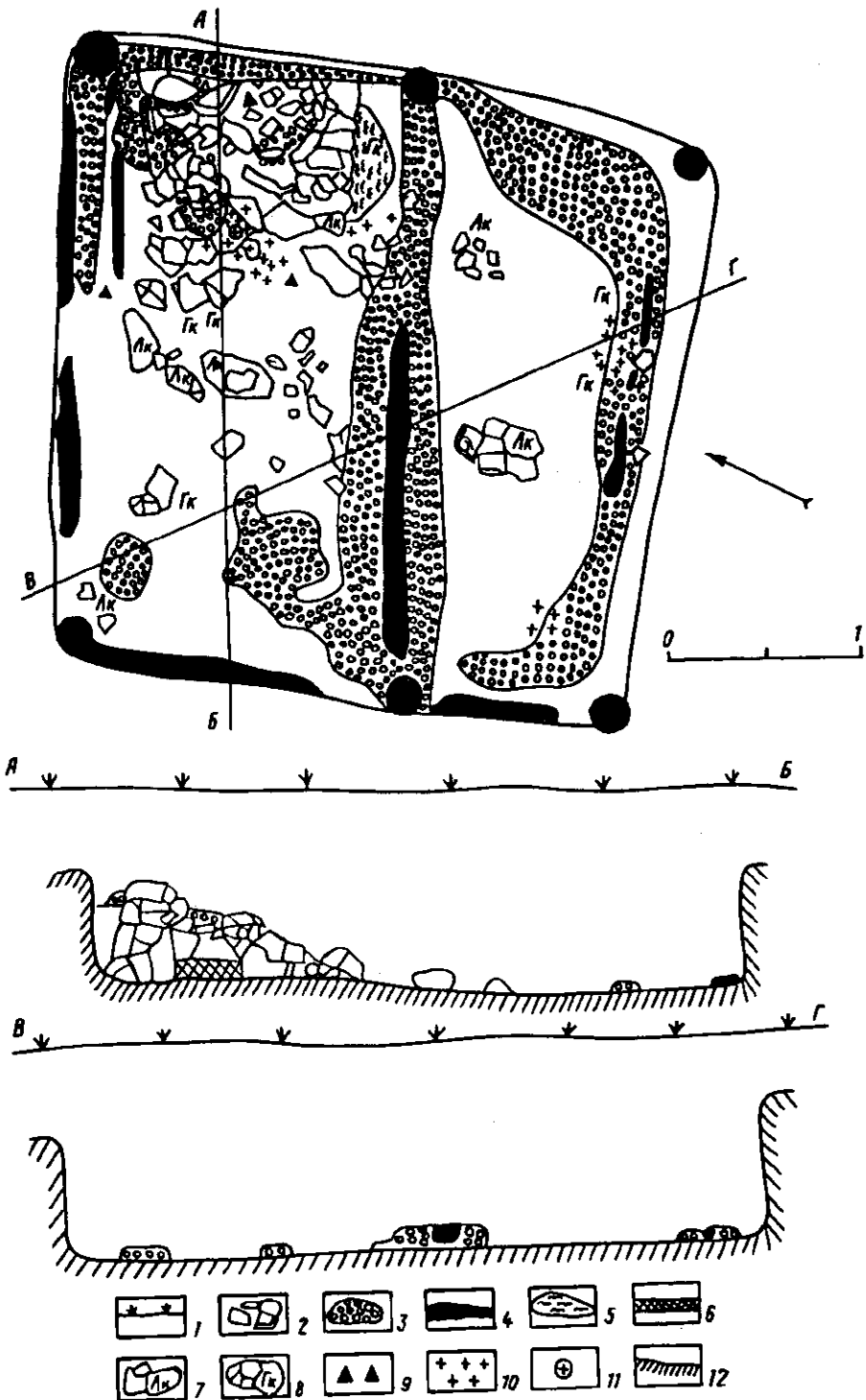

Рис. 1. План та перерізи напівземлянки №36:

1 — сучасний рівень ґрунту; 2 — камені; 3 — глиняна обмазка; 4 — горіле дерево; 5 — попіл; 6 — черинь печі; 7 — ліпна кераміка; 8 — гончарна кераміка; 9 — керамічні пряслиця; 10 — скупчення кам'яних ливарних формочок; 11 — керамічний тигель-лячка; 12 — материковий ґрунт.

комплексі наявні не тільки односторонні ливарні форми, а й дво-, три- і чотиристоронні — з відповідними позначками-насичками, нанесеними на

Рис. 2. Напівземлянка №36 в процесі розчистки.

Рис. 3. Пічка-кам'янка у напівземлянці №36.

бокових гранях форм для зручності їх складання під час роботи. Обстеження форм показує, що застосовували звичайне лиття у форму (такі формочки мають на своїй робочій поверхні кіптяву), а також лиття за восковою моделлю (ці формочки не мають на своїй поверхні кіптяви). Очевидно, Бернашівська ювелірна майстерня могла виготовляти цілі серії відповідних ювелірних прикрас.

Асортимент ювелірних виробів, судячи з ливарних форм, був досить різноманітним. За наявними ливарними формами з Бернашівки можна було виготовити понад 100 ювелірних прикрас. Маючи на увазі, що за своїми формами прикраси відповідно групуються, можна назвати основні типи ювелірних виробів. Це: пальчасті (п'ятипалі) фібули (довжиною 5,5 см; на звороті цієї форми відливали деталі застіжки фібули — рис. 7, 1, 2); лунниці

Рис. 4. Частина кам'яних ливарних формочок в процесі розчистки під глиняною обмазкою південно-східної стіни напівземлянки №36.

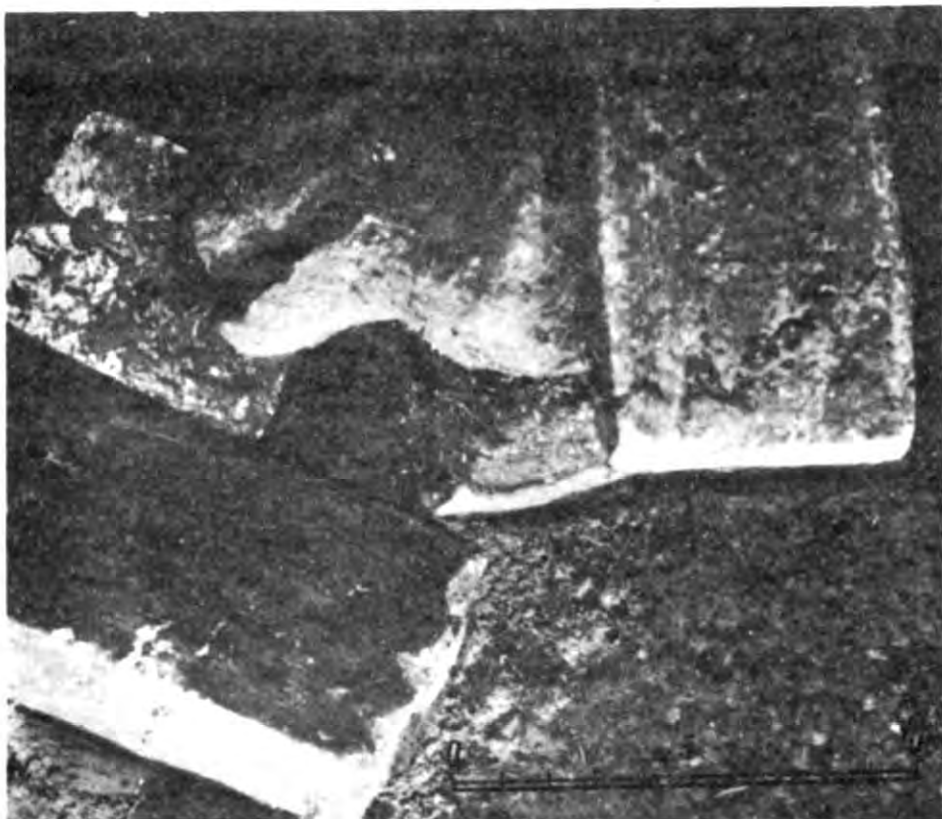

Рис. 5. Керамічний тигель-лячка і кам'яні ливарні формочки (розчистка).

(діаметр окружності близько 3 см — рис. 7, 3); ромбічні і дзвоноподібні підвіски (довжина 2,5 – 3,5 см); підвіски трикутні і трапецієподібні (довжина 2,5 – 3 см); підквадратні з хрестом бляшки для пояса (3 x 3,5 см і 3,5 x 3,5 см); прямокутні поясні бляшки (довжина 6 см і ширина 1 – 1,2 см); поясні наконечники (довжина 3,2 см); підвіски у вигляді круглого медальйона

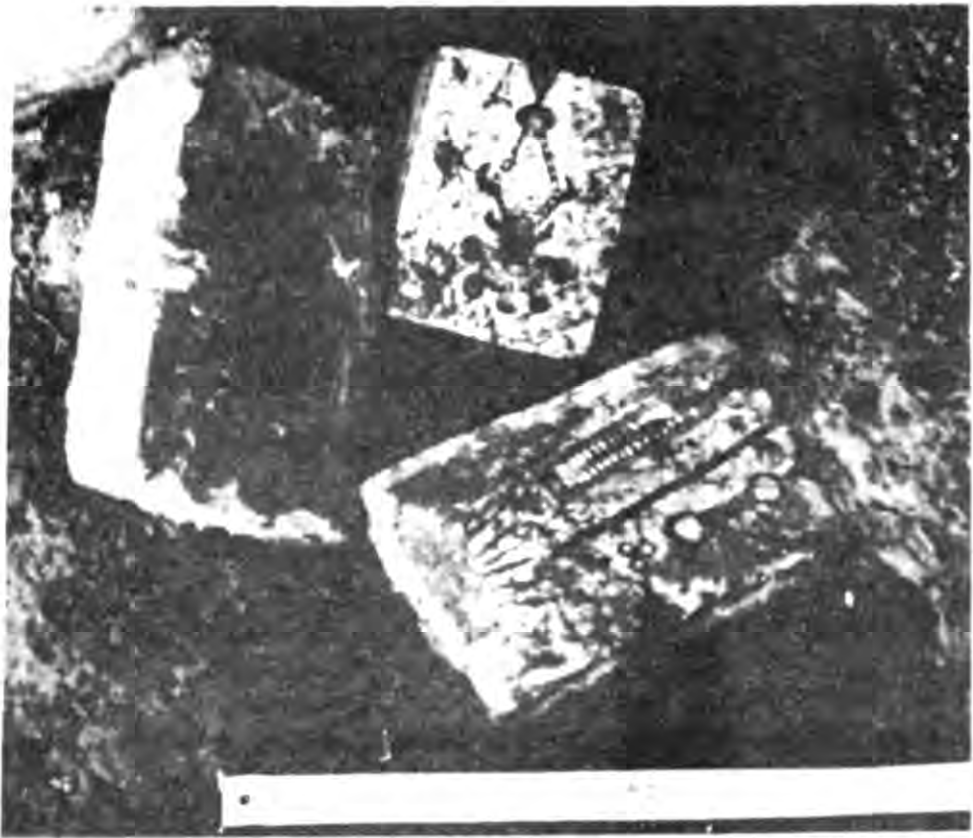

Рис. 6. Кам'яні ливарні форми, які лежали під керамічним тиглем-лячкою (розчистка).

із зображенням хреста (діаметр 2,3 см); хрестоподібні підвіски з округлими завершеннями (висота 3 см); прикраси у вигляді відерця і, нарешті, — «космічна» підвіска у вигляді орнаментованого ромба, навколо якого подано кільцеве, циркульне «космічне» зображення (висота 3,5 см, діаметр кільця 4 см) — (рис. 7, 4, 5; рис. 8, 2, 4, 5; рис. 9, 1, 2; рис. 7, 5). Звернемо увагу на форми, в яких відливалися дзвоники (рис. 8, 6; рис. 9, 5, 6), а також на форму для виготовлення мініатюрних пряжок (рис. 9, 7).

Поданий асортимент виробів на основі ливарних форм з Бернашівки є неповним, оскільки робота по дальшому вивченню й систематизації ювелірних прикрас продовжується. Але й наведені основні типи виробів дають можливість співставити їх з прикрасами та системою орнаментики, характерними, з одного боку, для черняхівської культури II – V ст. н. е., а з другого — для старожитностей ранньосередньовічних слов'ян V – VIII ст. н. е. Таке співставлення є цілком логічним, якщо врахувати керамічний комплекс напівземлянки №36 і деякі стратиграфічні спостереження, про що ми ще скажемо. Традиційними для черняхівської культури є підвіски у вигляді лунниць, а також підвіски-відерця і дзвоники. Вони, як і аналогічні хрестоподібні й солярні зображення, широко побутували в язичницькій орнаментиці пам'яток черняхівської культури⁹. З другого боку у виробничому комплексі з Бернашівки маємо ливарну форму п'ятипалої пальчатої фібули, а також форми для виготовлення таких поясних бляшок-накладок, що характерні для ранньосередньовічних старожитностей V – VIII ст. н. е. До цього ж часу належать підвіски трикутні, ромбічні й трапецієподібні. Мініатюрні поясні пряжки, представлені на одній з форм, мають аналогії і в деяких черняхівських пам'ятках¹⁰, і у ранньосередньовічних старожитностях VI – VIII ст. н. е.¹¹

Таким чином, навіть побічний аналіз матеріалів асортименту виробничого ювелірного комплексу з Бернашівки на Середньому Дністрі вказує на те, що йдеться про пам'ятку, в якій завершуються черняхівські традиції й народжу-

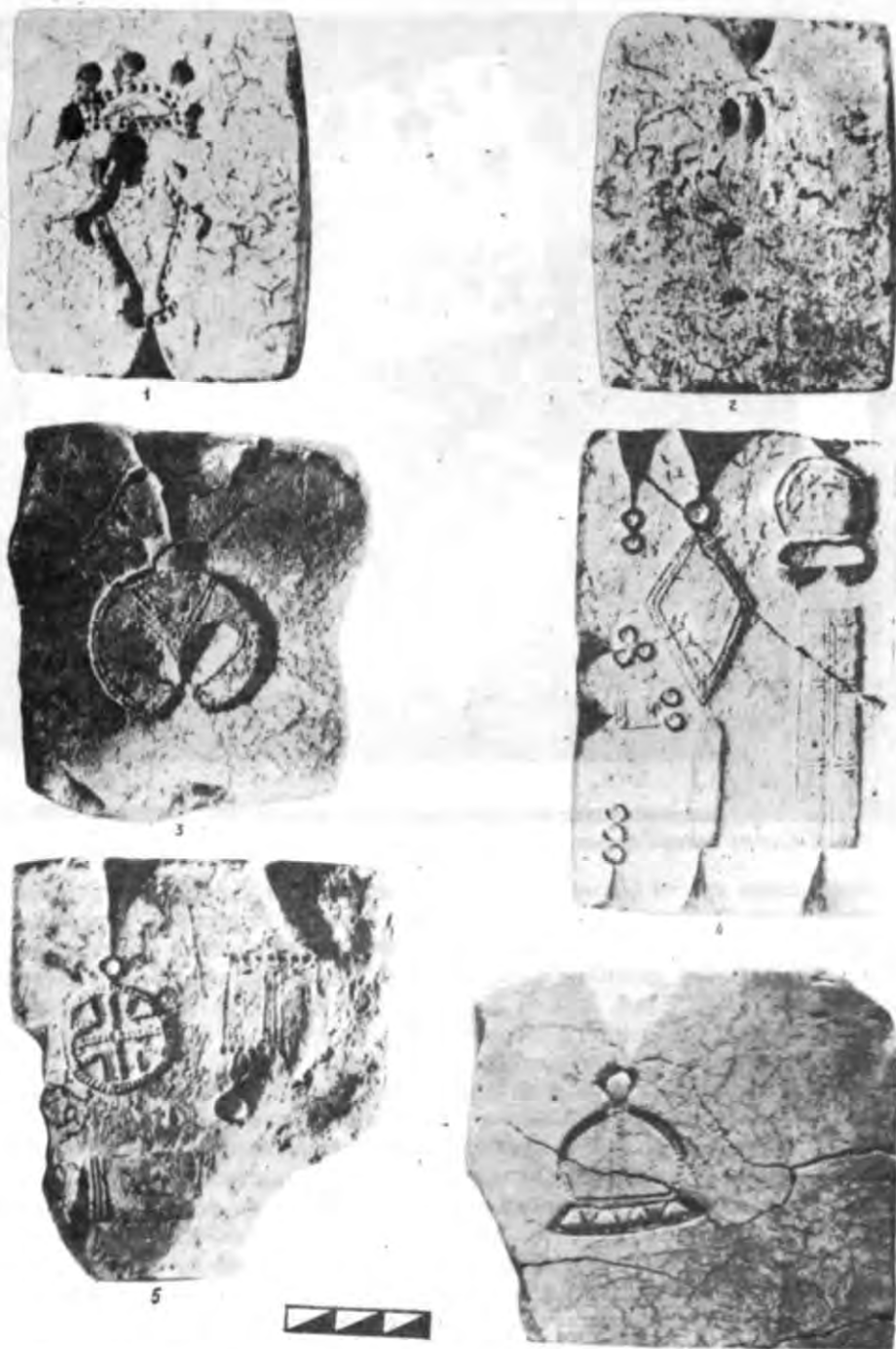

Рис. 7. Кам'яні ливарні форми: 1, 2 — пальчастої фібули (лицьовий і зворотний боки); 3 — лунниця; 4 — підвісок і накладок; 5 — круглої з хрестом і відецеподібної підвісок; 6 — підвіски-дзвоника.

ються нові форми, характерні вже для історії Південно-Східної і Центральної Європи третьої чверті I тис. н. е.

Взагалі спостереження підтверджуються керамічним комплексом, виявленим у напівземлянці № 36. Як видно з наведених її описів, приміщення згоріло й сховало під розвалом глиняної обмазки стін побутові й виробничі речі. Для нас в даному випадку важливо, що в утвореному таким чином закритому комплексі виявлено типовий набір кераміки середини I тис. н. е. Це,

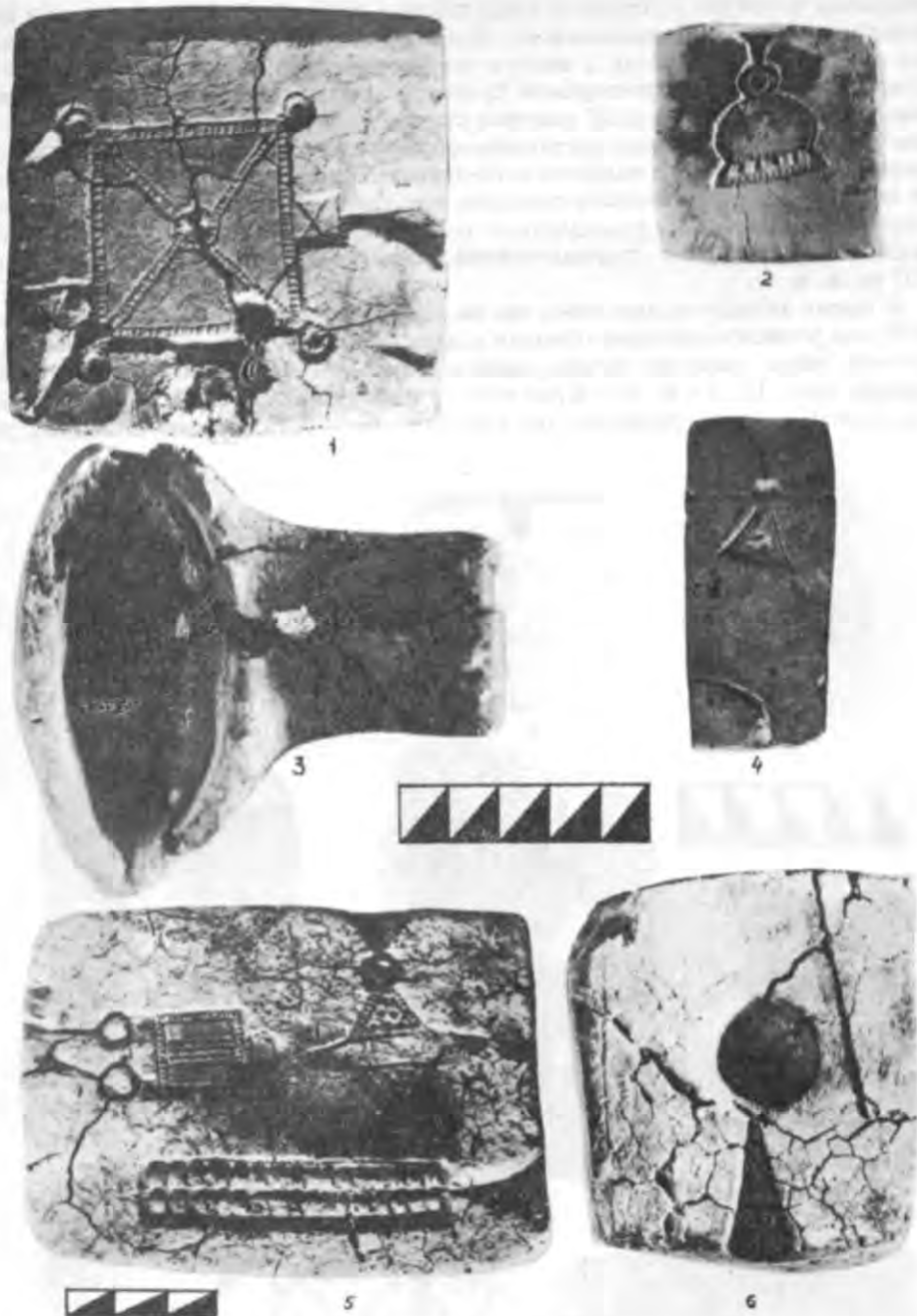

Рис. 8. Кам'яні ливарні форми і керамічний тигель-лячка:
 1 — накладки для пояса; 2 — підвіски-дзвоника; 3 — керамічний тигель-лячка; 4 — трикутної підвіски; 5 — підвісок — відрцеподібної, «космічної» і накладки; 6 — для дзвоника.

перш за все, уламки ліпного керамічного посуду, виявлені у південно-західній частині приміщення (на її долівці, частково під розвалом обпаленої глиняної обмазки). У реставрованому вигляді ми маємо піфосоподібну посудину з наліпним валиком з насічкою під прямим вінцем, а також два кухонних горщики, форма яких, безперечно, пов'язана з ранньокорчакськими старожитностями (рис. 10, 1, 2, 3). Що ж до нашої піфосоподібної посудини, то аналогії їй маємо як у пам'ятках пеньківської культури, так і серед старожитностей пізнього етапу черняхівської культури. На Бернашівському поселенні маємо вже кілька випадків знахідок таких посудин. На поселенні чер-

няхівської культури в Черепині представлена широкогорла посудина, яка за формою подібна до бернашівських. Вона, правда, не має наліпного валика, але при переході до вінця є виступ-потовщення, що простежується у профіль¹². На поселенні пшеворської культури поблизу с. Сокільники-I також виявлено фрагмент верхньої частини посуду — горщика з валиком під вінцем¹³. Нарешті, на ранньосередньовічному поселенні Бовшів II представлено зразки ліпного посуду з валиком із насічкою під вінцями¹⁴. Очевидно, у цьому зв'язку, що піфосоподібна посудина з валиком із житла № 36 Бернашівського селища повинна розглядатися під кутом зору контактів традицій черняхівської культури і старожитностей ранньосередньовічних слов'ян V—VIII ст. н. е.

У цьому зв'язку підкреслимо, що на долівці бернашівської напівземлянки №36, під розвалом глиняної обмазки південно-східної стіни, а також поблизу печі-кам'янки, знайдено кілька уламків гончарного черняхівського посуду й амфори (рис. 11, 1—6, 10). Крім того, у північно-західній частині споруди (на рівні її основи) знайдено два глиняних біконічних і одне біконічне зі

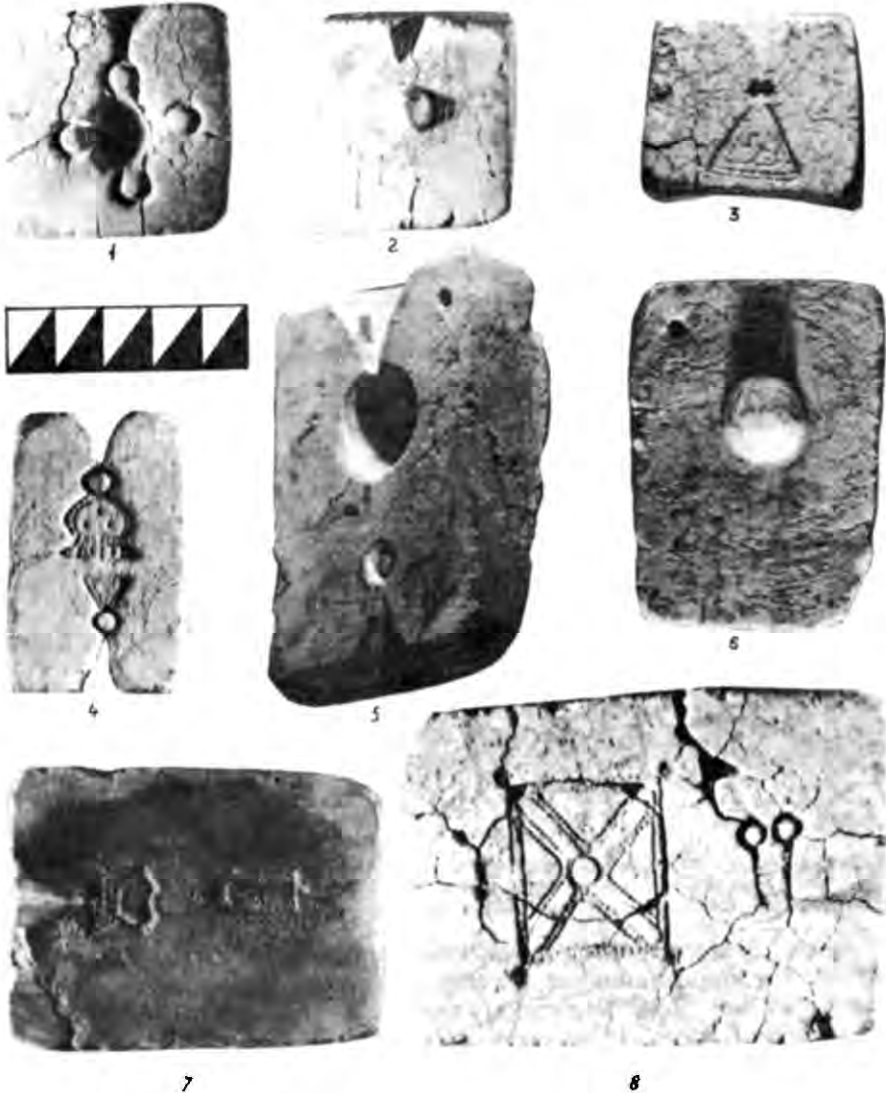

Рис. 9. Кам'яні ливарні форми: 1, 2 — для хрестоподібної підвіски (з двох частин-половинок); 3 — для трикутної підвіски; 4 — для підвісок-дзвоників; 5, 6 — для дзвоника (з двох частин-половинок); 7 — для мініатюрних пряжок; 8 — для поясної накладки і мініатюрних кілець.

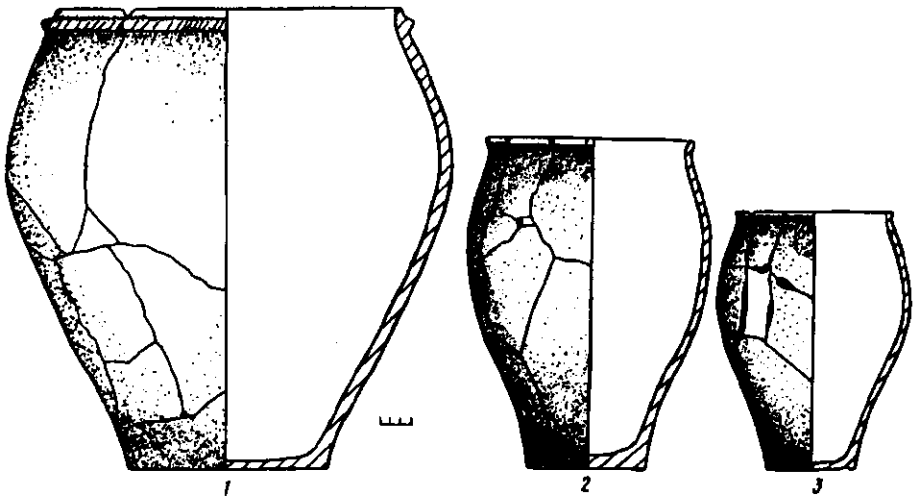

Рис. 10. Кераміка з напівземлянки № 36: 1 — піфосоподібна посудина; 2, 3 — кухонні горщики.

зрізаними гранями пряслиця — речі, які побутували і в черняхівській культурі, і у пам'ятках ранньосередньовічних слов'ян V – VIII ст. н. е. (рис. 11, 7 – 9). Отже, закритий комплекс напівземлянки № 36 Бернашівського селища включає кераміку, очевидно, середини I тис. н. е. Це ранні форми корчакського посуду і пізні — черняхівського.

Така орієнтовна хронологічна прив'язка Бернашівського ювелірного виробничого комплексу підтверджується й стратиграфічними спостереженнями. Справа в тому, що напівземлянка № 36 стратиграфічно частково перекривається житлами напівземлянками №№ 35

і 37 з печами-кам'янками і наборами кераміки, яка характерна для VII – VIII ст. н. е. Це ліпна сковорідка із защипами по краю з житла № 35 і фрагменти ліпних горщиків з відігнутим вінцем із защипами з житла № 37.

Таким чином, у сукупності спостережень над керамічним комплексом, стратиграфією приміщення й самим набором кам'яних ливарних форм давнього ювеліра впливає, що йдеться, очевидно, про об'єкт середини I тис. н. е. Найімовірніше, що майстерня ювеліра функціонувала у діапазоні від кінця V — початку і першої половини VI ст. н. е. Сам набір з 64 кам'яних ливарних формочок і найголовніші типи ювелірних прикрас, які в них відливались, яскраво промовляють про це. На даному етапі досліджень ми не можемо деталізувати щодо абсолютної дати форми з пальчастою фібулою. Справа в тому, що типологія цих виробів розроблена поки що недостатньо¹⁵. Вказані пальчасті фібули датуються в широкому діапазоні V – VII ст. н. е.

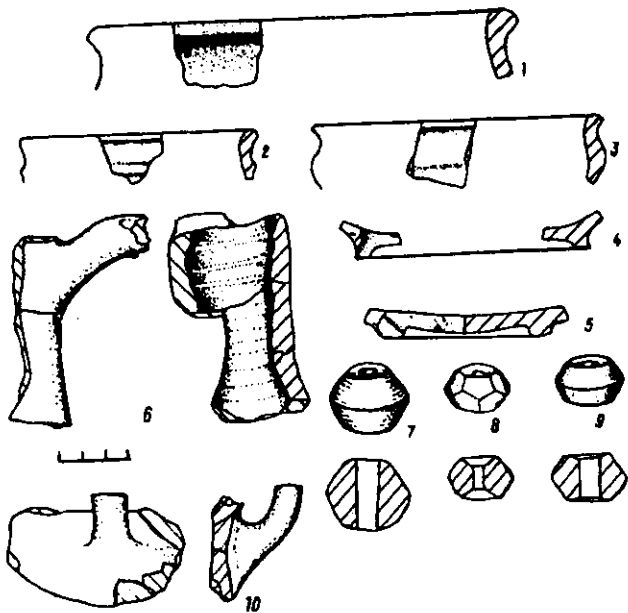

Рис. 11. Керамічні вироби: 1 – 5, 10 — черепки гончарного черняхівського посуду; 6 — фрагмент амфори; 7 – 9 — глиняні пряслиця.

Широкі аналогії нашій формі фібули знаходимо, зокрема, у старожитностях Криму V – VII ст. н. е.¹⁶ Але чи не найбільше їх у пам'ятках V – VII ст. н. е. Правобережжя України (Дем'янів, Черепин, Горошова та ін.)¹⁷, а також Молдови (Данчени)¹⁸, Румунії (Морешти, Сарата-Монтеору, Чимбаш та ін.)¹⁹ й Угорщини (Тисабура та ін.)²⁰.

Говорячи про датування виробничого ювелірного комплексу Бернашівки, нагадаємо, що у середньодністровському регіоні завдяки дослідженням останніх років добре відомі перехідні пам'ятки від черняхівської культури до культури ранньосередньовічних слов'ян (Бакота, Устя, Лука-Каветчинська, Теремці, Рашків та ін.)²⁴. Цим комплексам середини I тис. н. е. присвячені й окремі публікації²¹. Аналогічні за історичним змістом об'єкти зафіксовані у Прикарпатті (Коднн)²².

Що стосується самих кам'яних ливарних ювелірних формочок з Бернашівки, то деякі аналогії їм знаходимо серед матеріалів Зимнівського городища VI – VII ст. н. е.²³ Є аналогії і на території Румунії, де виявлено окремі ливарні ювелірні форми (Ботошана, Долнешти-Марі-Сучава, Давидени-Неапін, Ложна-Ботошані та ін.)²⁴. У цих формах представлені, зокрема, як і у Бернашівці, хрестоподібні зображення і лунниці. Отже, в середині та третій чверті I тис. н. е. економічні і культурні зв'язки населення Поділля з Подунав'ям, з одного боку, і Волниною — з другого були досить розвинуті. Існували, очевидно, й контакти подністровського населення з регіонами Південного Побужжя та Середнього Подніпров'я.

Відкриття ювелірного ремісничого комплексу середини I тис. н. е. на Середньому Дністрі має неабияке значення для вивчення місцевих коренів ювелірної справи у суспільстві ранньосередньовічних східнослов'янських племен та їхніх генетичних попередників — черняхівського населення першої половини I тис. н. е. Дослідження показують, що так само, як у залізобудівній справі (наприклад, Гайворонський металургійний центр на Південному Бузі у Кіровоградській області)²⁵, у ранньосередньовічних слов'ян Південно-Східної Європи існували й певні осередки по виготовленню місцевих ювелірних прикрас. Одним з таких центрів і був, очевидно, район Середнього Подністров'я.

У цьому зв'язку, поряд з іншими знахідками бернашівської серії ливарних форм, надзвичайно показова формочка, в якій відливали пальчасті фібули. Справа в тому, що пальчасті фібули вважалися деякими вченими не місцевими, а довізними виробами. Їх приписували готам, пов'язували за походженням із Задунав'ям і т. п. Але виявляється, що кам'яна ливарна форма для пальчастої фібули з Бернашівки є поки що єдиною такого роду знахідкою у Південно-Східній та Центральній Європі. Вона підтверджує місцеве слов'янське походження вказаних ювелірних виробів. Думку про приналежність пам'яток з пальчастими і антропозооморфними фібулами слов'янам-антам висловив ще наприкінці 20-х років О. А. Спицин²⁶. Подальше докладне обґрунтування приналежності вказаних виробів слов'янам-антам-русам ми знаходимо в працях Б. О. Рибаківа²⁷, П. М. Третьякова²⁸ та інших вчених. Таким чином, ливарна формочка пальчастої фібули з Бернашівки остаточно пов'язує виробництво вказаних речей з місцевими давньослов'янськими майстрами-ювелірами середини I тис. н. е.

Цілком зрозуміло, що місцеві майстри-ювеліри і на Дністрі, і на Південному Бузі, і на Дніпрі могли використовувати не тільки свої власні надбання у виготовленні прикрас, а й загальні традиції тодішньої європейської моди в цілому. Відзначимо також, що глибокі генетичні семантичні корені окремих прикрас середини I тис. н. е. лежать, очевидно, у пластах пам'яток раннього залізного віку Південно-Східної та Центральної Європи. Зокрема, солярні, хрестоподібні та інші символи мають своїх попередників у культурах раннього залізного віку Подністров'я, Південного Побужжя і Подніпров'я. У складі широко відомих Михалковських речових скарбів, наприклад, знаходимо прототипи цих семантичних сюжетів, які відбиті й у серії кам'яних ливарних ювелірних форм з Бернашівки²⁹. Безсумнівний і безпосередній зв'язок черняхівської традиційної орнаментики з типами речей, які виготовлялися в Бернашівці.

Населення Середнього Подністров'я, як і всієї Південно-Східної Європи в цілому, мало, безперечно, економічні й культурні зв'язки з Причорномор'ям, Подунав'ям, регіоном Центральної Європи. Вказані напрями економіко-культурних контактів чітко проявили себе в першій половині I тис. н. е., у період проживання лісостепових черняхівських племен. В середині та третій чверті I тис. н. е., незважаючи на готську, гунську та аварську експансію, мав місце процес зміцнення таких зв'язків, що сприяло, зокрема, й еволюції ювелірного виробництва, вдосконаленню майстерності давньослов'янських ювелірів.

Таким чином, ювелірне виробництво на Поділлі, як, очевидно, й в інших регіонах Південно-Східної Європи, у давньослов'янського населення середини I тис. н. е. знаходилося на досить високому, як на ті часи, професійному рівні, а масштаби цього ремесла були досить значними. Кольорові метали, зокрема — бронзу й срібло, могли довозити на Придністров'я у відповідних невеликих злитках із Закарпаття та Задунав'я в обмін на натуральні продукти (зерно, худобу тощо). Цілком можливі й більш далекі територіальні напрями економічних і культурних контактів осілого місцевого давньослов'янського землеробського населення в період, коли реміснича діяльність вже відокремилася від землеробства і становила окрему важливу галузь в економіці суспільства середини і третьої чверті I тис. н. е. Це був період другого великого суспільного поділу праці і виникнення товарного виробництва, а разом з ним і більш-менш постійної торгівлі³⁰.

Підкреслимо, що ювелірні вироби, які виготовлялися за ливарними кам'яними формами з Бернашівки, можна розглядати як своєрідні історико-типологічні прототипи прикрас часів Київської Русі IX – XIII ст. Це засвідчують різноманітні форми підвісок, дуже характерних для ювелірного мистецтва Київської Русі. На це ж вказують й інші декоративні деталі, пов'язані з поясом. Цю ж традицію фіксують і технологія виробництва за восковою моделлю, а також наявність форм, які складалися з кількох частин, що особливо характерно для давньоруського ювелірного виробництва³¹. Цікаво, що у бернашівських ливарних формах присутні, як зазначалося, й окремі елементи ювелірних прикрас черняхівської культури II – V ст. н. е. Отже, вдається простежити поступальний характер розвитку матеріальної та духовної культури давнього східнослов'янського населення першої і другої половини I тис. н. е. аж до епохи Київської Русі. Можна припустити, що історико-культурні, генетичні традиції розвитку матеріальної та духовної культури давніх східних слов'ян навіть за умов готської, гунської та аварської експансії, безперечно, продовжувалися.

Бернашівська ювелірна майстерня функціонувала в середині I тис. н. е., коли Середнє Подністров'я населяли племена Антського східнослов'янського союзу, територія якого за даними писемних історичних джерел VI ст. н. е. (візантійський історик Прокопій Кесарійський і давньогерманський автор Йордан) простягалась в лісостеповій смузі від Дніпра до Дністра³². Дальші традиції матеріальної і духовної культури антського населення розвинули їхні нащадки — середньодніпровські поляни-руси, жителі Волино-Дулбського союзу, а у Подністров'ї — племена тиверців й уличів, які увійшли згодом до складу Київської Русі.

У цій публікації ми торкнулися тільки деяких аспектів вивчення Бернашівського виробничого ювелірного комплексу. Дальші кабінетні та лабораторні дослідження здобутих розкопками в Бернашівці матеріалів дозволять більш глибоко проникнути у суть тих історико-культурних процесів, що відбувалися в суспільстві лісостепових східнослов'янських племен середини і третьої чверті I тис. н. е. Сподіваємося, що матеріали подальших досліджень ювелірної майстерні з Бернашівки на Середньому Дністрі стануть одним із важливих джерел ретельного вивчення історії та культури ранньосередньовічного слов'янського населення Південно-Східної та Центральної Європи.

- ¹ Приходнюк О. М. Археологічні пам'ятки Середнього Придніпров'я VI – IX ст. н. е.— К., 1980.— С. 92 – 101.
- ² Археологія Української РСР.— К., 1975.— Т. 3.— С. 153 – 159.
- ³ Археологія Украинской ССР.— К., 1986.— Т. 3.— С. 148, 160.
- ⁴ Археологія Української РСР.— К., 1975.— Т. 3.— С. 479.
- ⁵ Вакуленко Л. В., Приходнюк О. М. Етнокультурные процессы в Карпатском бассейне и Подунавье в период раннего средневековья (V – VII вв.)// Славяне и Русь (в зарубежной историографии).— К., 1990.— С. 86, 88, 95.
- ⁶ Ауліх В. В. Зимнівське городище.— К., 1972.— С. 76.
- ⁷ Хавлюк П. И. Раннеславянские поселения Семенки и Самчинцы в среднем течении Южного Буга// МИА.— 1963.— №108.— С. 335.
- ⁸ Баран В. Д., Винокур І. С., Журко О. І. Поселення середини I тисячоліття н. е. біля с. Бернашівка на Дністрі// Археологія.— 1982.— Вип. 39.— С. 87 – 100.
- ⁹ Винокур І. С. Деякі язичницькі символи в орнаментіці пам'яток черняхівської культури// Археологія.— К., 1970.— Т. XXIII.— С. 108 – 120.
- ¹⁰ Кравченко Н. М. Косановский могильник// МИА.— М., 1967.— №139.— С. 125.— Табл. 10.
- ¹¹ Археологія Украинской ССР.— К., 1986.— Т. 3.— С. 148.— Рис. 32.
- ¹² Баран В. Д. Поселення перших століть нашої ери біля села Черепин.— К., 1961.— С. 105, табл. VI, 1.
- ¹³ Козак Д. Н. Поселення пшеворської культури поблизу с. Сокольник-І в Наддністров'ї// Археологія.— 1983.— № 43.— С. 48.— Рис. 5, 1.
- ¹⁴ Баран В. Д. Черняхівська культура. За матеріалами Верхнього Дністра і Західного Бугу.— К., 1981.— С. 255.— Табл. LXXX, 2, 3.
- ¹⁵ Амброз А. К. Проблемы раннесредневековой хронологии Восточной Европы// СА.— 1971.— №2.— С. 96 – 123; СА.— 1971.— №3.— С. 106 – 134.
- ¹⁶ Археологія Української РСР.— К., 1975.— Т. 3.— С. 479.— Рис. 118.
- ¹⁷ Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период.— К., 1990.— С. 241.— Рис. 48.
- ¹⁸ Вакуленко Л. В., Приходнюк О. М. Етнокультурные процессы в Карпатском бассейне и Подунавье в период раннего средневековья (V – VII вв.)// Славяне и Русь (в зарубежной историографии).— К., 1990.— С. 86.— Рис. 3.
- ¹⁹ Федоров Г. Б. Население Прутско-Днестровского междуречья в I тыс. н. э.// МИА, №89.— М., 1960.— С. 367, табл. 61; Федоров Г. Б., Полевой Л. Л. Археологія Румынии.— М., 1973.— С. 296.
- ²⁰ Вакуленко Л. В., Приходнюк О. М. Вказ. праця.— С. 95.— Рис. 5.
- ²¹ Винокур И. С. Черняховские традиции в памятниках середины и третьей четверти I тыс. н. э. лесостепного Днестро-Днепровского междуречья// Rapports du Congrès International d'Archéologie Slave. t. 1.— Bratislava, 1979.— S. 867 – 878; Історія лісостепоного Подністров'я та Південного Побужжя. Від кам'яного віку до середньовіччя.— Київ—Одеса, 1985.— С. 80 – 84; Вакуленко Л. В., Приходнюк О. М. Славянские поселения I тыс. н. э. у с. Сокол на Среднем Днестре.— К., 1984.— С. 99 – 105; Баран В. Д. Пражская культура Поднестровья (по материалам поселений у с. Рашков).— К., 1988.— С. 56 – 63.
- ²² Русанова И. П., Тимощук Б. А. Кодын — славянские поселения V – VIII вв. на р. Прут.— М., 1984.— С. 40 – 46.
- ²³ Ауліх В. В. Зимнівське городище.— К., 1972.— С. 76.— Табл. XV.
- ²⁴ Teodor D. G. Teritoriul est- carpatic in veacurile V – IX e. n.— Jasi, 1978.— S. 164.— Fig. 5, 6 та ін.
- ²⁵ Бідзіля В. І. Залізоплавні горни середини I тис. н. е. на Південному Бузі// Археологія.— К., 1963.— Т. 15.— С. 123 – 145.
- ²⁶ Спицын А. А. Древности янгов// Сб. Отд-ния рус. языка и словесности АН СССР.— М., 1928.— С. 492 – 495.
- ²⁷ Рыбаков Б. А. Древние русы// Сов. археология. Т. 17.— М., 1953.— С. 23 – 104.
- ²⁸ Третьяков П. Н. Восточнославянские племена.— М., 1953.— С. 205 – 214.
- ²⁹ Свешников И. К. О символике вещей Михайловских кладов// СА.— 1968.— N 1.— С. 10 – 28.
- ³⁰ Маркс К., Энгельс Ф. Соч.— Т. 21.— С. 163.
- ³¹ Рыбаков Б. А. Ремесло// История культуры Древней Руси.— М—Л., 1951.— Т. 1.— С. 90, 100.

³² Прокопий из Кесарии. Война с готами.— М., 1950.— С. 156, 295, 297, 319, 320 та ін.; Прокопий Кесарійський. Тайная история. Перевод С. П. Кондратьева// ВДИ.— 1938.— №4.— С. 307, 325 та ін.; Иордан. О происхождении и деяниях гетов/ Вступит. статья, перевод, комментарий Е. Ч. Скржинской.— М., 1960.— С. 71, 72, 90, 115.

И. С. Винокур, В. Ф. Мегей

ЮВЕЛИРНАЯ МАСТЕРСКАЯ РАННЕСРЕДНЕВЕКОВЫХ СЛАВЯН

Статья является предварительной научной публикацией материалов производственного ювелирного комплекса, открытого в 1990 г. на поселении середины и третьей четверти I тыс. н. э. у с. Бернашовка Могилев-Подольского района Винницкой области, на Среднем Днестре. Материалы открытого производственного комплекса позволяют по-новому рассмотреть проблему местного ювелирного производства у древних восточных славян середины и третьей четверти I тыс. н. э. Обосновывается местный характер производства пальчатых фибул, разнообразных подвесок, поясных накладок и т. п. Материалы исследования проливают свет на характер ювелирного производства, а также экономические и культурные связи населения Среднего Поднепровья с Южным Побужьем, Поднепровьем и Центральной Европой.

I. S. Vinokur, V. F. Megey

JEWELRY WORKSHOP OF THE EARLY MIDDLE AGES SLAVS

The article is a preliminary scientific publication concerning the jewelry manufacturing complex discovered in 1990 at the settlement (mid — later I century A. D.) near Bernashovka village, Mogilev-Podolskiy distric, Vinnitsa region, on the mid-Dnestr river. The evidence of the unearthed complex enables to give the problem of local jewelry manufacturing by Old eastern Slavs of mid-I century A. D. a new exposition. Local character of manufacturing of various pendants, belt-buckles, digitate fibulas (clasps), etc. is substantiated. Jewelry manufacturing process, as well as economic and cultrual ties between mid-Dnestr population and that of southern Bug, Dnepr and Central Europe receive exposition in research writings.

Одержано 19.02.91

ПЛЕЧОВИЙ ОДЯГ СКІФ'ЯНОК

Л. С. Клочко

У статті висвітлюються результати дослідження одного з елементів скіфського костюма — плечового одягу. Автор, аналізуючи зображення скіф'янок, археологічні матеріали, відзначає відповідні точки для реконструкції силуету та крою різних форм вбрання.

Вивчення костюма розкриває різні аспекти життя конкретного суспільства. Явище матеріальної і духовної культури — костюм концентрує в собі багату інформацію про рівень виробничої діяльності, технологічні досягнення, світогляд, естетичні уподобання. Цінність костюма як історичного джерела

© Л. С. КЛОЧКО, 1992